

KS. JULIAN WOJTKOWSKI

PRZEDMOWA MARCINA KROMERA DO TRZECIEGO
WYDANIA *BREWIA RZA WARMIŃSKIEGO* W KOLONII
ROKU 1581

W zbiorach Instytutu Mazurskiego w Olsztynie pod sygnaturami 10809—10810 znajdują się dwa fragmenty warmińskich ksiąg liturgicznych: mszału pisanego na pergaminie w XIV wieku i brewiarza wydane go na rozkaz biskupa Marcina Kromera. Fragmenty brewiarza stanowiły makulaturę usztywniającą okładkę do akt sporządzoną z dwu kart pergaminu pochodzących z mszału. Okładkę odnalazła w Mora gu między zabytkami ewakuowanymi z Królewca p. Emilia Sukertowa-Biedrawina, kierowniczk a Instytutu Mazurskiego. Spostrzegłszy, że przez otwory pergaminu przebiera jakiś starodruk zleciła pi szącemu te słowa przeprowadzenie badania makulatury i sporządzenie opisu katalogowego.

Zważywszy, że do chwili obecnej nie dochował się ani jeden rękopiśmienny mszał warmiński i że wydany przez Kromera *Brewiarz Warmiński* posiadają tylko dwie zagraniczne biblioteki, oba fragmenty nabierają charakteru dużej rzadkości. Pożyteczne więc będzie treściwe opisanie obydwu zabytków, które spełni rolę wstępu do wydania przedmowy biskupa Kromera. Sama przedmowa zawierająca wiele ciekawych dla historii liturgii w Polsce wiadomości, niestety w wielu miejscach uszkodzona zębem czasu, wydana będzie bez wyjaśnień i komentarzy jako materiały źródłowe. Nieliczne drobne rekonstrukcje tekstu będą ujęte w nawiasy prostokątne, dla odróżnienia od nawiasów półokrągłych występujących w tekście oryginalnym.

OPIS RĘKOPISU

Rkp łac.-niem., XIV i XVI/XVII w., pergamin-papier; kart 2 + 1 k. ochronna, rozmiary 355 × 233 mm i mniej.

Bez oprawy. — Karty pergaminowe uszkodzone przez użycie jako okładki, zawilgocenie, tarcie. Karta ochronna papierowa ponaddzierana na brzegach. — Pismo wielu rąk. Karty pergaminowe zapisane staranną teksturą jednej ręki, atramentami: czarnym (częściowo wyblakłym) oraz czerwonym, w jedną kolumnę. Karta 1 recto zawiera krótki tekst na zewnętrznym marginesie, podobnie pisany. — Tekst rubrowany, między innymi inicjały nieco zdobne wyciągnięto cynobrem. Karta ochronna zawiera notaty w języku niemieckim, pochodzące od kilku rąk nowożytnych. — Rękopis liturgiczny, z którego pochodzą karty pergaminowe był używany zapewne na Warmii¹. Po roku 1581 sporządzono najprawdopodobniej również na Warmii rodzaj teki do akt, pokrywając ją z zewnątrz kartami pergaminowymi. Jako sztywnika użyto makulatury zawierającej prócz kart papieru niezapisanego również arkusz „a” i fragment arkusza „aa” starodruku pt.: *Breviarium Varmiense, Magna cura ac diligentia castigatum, Coloniae apud Maternum Cholinum MDLXXXI*”

FRAGMENT MSZAŁU [WARMIŃSKIEGO]

1. Fragment Mszy wotywnej o Matce Bożej „Salve sancta parens”. (k. 1). Rozpoczyna się słowami Ewangelii (Luc XI, 28): „ille dixit. Quinymmo Beati qui audiunt uerbum dei”... Obok Ofertorium „Felix namque es...” na marginesie dopisane drugie: „Beata es uirgo maria, dominum portasti” Secretum „Tua domine propiciacione” Prefacia „Et te in ueneracione” Communio: „Beata uiscera”... (Complenda): „Sumptis domine salutis”... explicit: „hec tue obtulimus maiestati”.

2. „Missa pro peccatis” (k. 1—1'). (Introit): „Omnia que fe-

¹ Wskazuje na to fakt, że jako makulatury użyto arkuszy Bréwiarza Warmińskiego niezłożonych i nieprzeciętych, a więc prosto drukarni przekazanych do diecezji.

cisti nobis domine... Ps. Beati immaculati..." (Oracja): „Exaudi quesumus domine supplicum preces"... (Sekreta): „Hostias tibi domine placacionis" Complenda: „Presta nobis quesumus eterne saluator"

3. „Pro peccatis" — fragment (k.1'). Incipit. „Parce domine, parce... (tekst bardzo zatarty i mało czytelny).

4. Fragment mszy o pokój (k. 2—2'). Zaczyna się słowami graduau: „tuos pacem et adipe frumenti sariat te". (Ewangelia): „S. iohannem (Jo XIV, 26 n) In illo tempore dixit iehesus discipulis suis Paraclitus autem spiritus sanctus" Offeritorium „S... (nieczytelne na skutek zawilgocenia). Secretum: „Deus qui credentes in te populos" Communio: „T(u deus) scrutabis nos et custodies nos a generacione hac in eternum". Complenda: „Deus auctor pacis.. hostilitatis arma timeamus. Per."

5. „Contra superbiam et contumaciam inimicorum" (k. 2'). Incipit: „Hostium nostrorum quesumus domine elide superbiam... maiestatis prosterne".

6. „Item oratio" — fragment — (k. 2'). Incipit: „Deus qui conteris bella et impugnatores eorum... remissionem peccatorum percipiant et... (koniec rekopisu).

OPIS BREWIARZA

Estreicher, XIII, 38.

„Breviarium varmiense magna cura ac diligentia castigatum. (Drzeworyt z herbem Kromera). Coloniae, apud Math. Cholinum M, D. LXXXI. (1581) w 8ce.

Dzieli się na 5 części. Na końcu I na str. 68: Series chartarum breviarii varmiensis quod in quinque partes hoc ordine divisum est. Tituli calendarii atque rubricarum generalium seu primae partis a, b, c, d, e, f, Psalterii seu 2-dae partis A, B, C, D, F, G, H, J, K, L. Proprii de tempore seu 3. partis. Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, (tak aż do Ooo). Proprii de sanctis seu quartae partis (a do t). Communis Sanctorum seu 5. part. aa, bb, cc, dd, ee, ff, octerni omnes partes preter Ooo, F, et ff quaternos. Ark. 1 i 2-gi nie liczbow., dopiero ark. 6. karta 7. za-

często liczbować aż do str. 66. Każdy arkusz ma 8 k. Po tytule idzie odezwa Kromera do dyecezanów, in arce Heilsbergensi a. d. 1579. (karta 2—5) potem Breviarii totius ratio (k. 5—6) potem Calendarium (k. 6—14). Na karcie 15. zaczyna się paginacja od 1 z nadpisem: Rubricae generales breviarii. Na ostatniej k. nieliczbowanej: Abreviaturarum explicatio i Series chartarum.

Część II. sign. A—L. liczbowana 1—165. (4 karty nieliczbowane) z nadpisem: Psalterium dispositum per hebdomadam secundum consuetudinem ecclesie varmiensis.

Pars III. Proprium de Tempore ark. 37. po 8. kart. tylko ostatni ma kart 4. (signat. A—Ooo) jest paginacja rzymska I do CCCCC. LXXXI.

Te trzy części dochowały się w bibliotece kapitulnej w Frauenburgu pod Nr. 2445''².

Barwiński Eugeniusz, Ludwik Birkenmajer, Jan Łoś, *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków 1914, Rozdział VI. Druki, str. 279 n.:

26. (Ups. Teol. Liturgik, Rituariet Latinska).

Breviarium Varmiense, [Magna cura ac dili] gentia castigatum. (Drzeworyt z herbem Kromera) Coloniae [Apud Maternum Cholinum] M. D. LXXXI.

k. 2: Martinus Cromerus Dei Gratia... k. 5, koniec przedmowy: A. 1597.³

Część I incipit (s. 1): Rubricae generalis (sic) [Breviarii] s. 1—66+1 k. nl., na której odwrocie: Series Chartarum [Breviarii Varmiensis].

Część II (s. 1—165+5 k. nl., A—L₅) [incipit: Psalterium dispositum per] hebdomadam secundum consuetudinem ecclesiae Varmiensis.

Karta następująca po s. 165 (L₄): Index Psalmorum [et canticorum secvni] dum ordinem Alphabeti, który kończy się na k. nl. 4.

² Egzemplarz opisany przez Estreichera zaginął na skutek działań wojennych.

³ Zapewne omyłka drukarska; por. powyżej opis Estreichera.

Część III: S. I — CCCCLXXXI + 1 k. nl. (Aa—Oooz) incipit: (s. 1) Proprium [de tempore].

Koniec (s. CCCCLXXXI): Ora [tione. Deus qui nobis] Finis. Następująca po tym k. nl. vacat.

Część IV s. 1—294 + 1 k. nl. (a—t₃).

Incipit: (s. 1) Proprium [Sanctorum. S. 287: Finis Proprii de] Sanctis. s. 288 vacat. S. 289: Lectori [Etsi per quam diligenter s. 290: Correctura. Koniec: s. 294. Następująca po tym k. nl.: Subsequentia porro [menda post editionem] deprehensa sic corrigito...; odwrót vacat.

Część V: S. I—LXXXIX (aa—ff). Incipit: Commune Sanctorum. Explicit s. LXXXIX. Soli Deo Gloria.

Estr. XIII, 338 zna jedyny defektowy egzemplarz.

Egzemplarz Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsala b. pięknie zachowany, we współczesnej oprawie bogato złożonej. Adn.: Collegii Braunsber. Soc. Jesu. [E(ugeniusz) B(arwiński).]

Bohatta, *Bibliographie der Breviere*, 2845.

1581. Breviarium varmiense, ed. M. Cromer. Coloniae, Cholinus. 8°. Paderborn Erzbisch. B. — Uppsala Univ.-B., Cat. p. 339. — Estreicher s. 73."

PRZEDMOWA MARCINA KROMERA

MARTINUS CROMERVS DEI GRATIA EPISCOPUS VARMIIENSIS VV. DD. PRAELATIS, CANONICIS, ET VICARIJS Cathedralis & Colegiatae Ecclesiarum, necnon Archipresbyteris et Parochis, totique clero eiusdem dioeceseos Varmiensis fratribus in Christo charissimis, SALUTEM ET PACEM.

P.....⁴ eos libros, quos de ritibus, siue (vt vulgo vocantur) Agendis Ecclesiasticis, Sacramentalibus iuxta ac Caeremonialibus edidimus, maiorem in modum nos delectat. Verum vt vobis placerent necessitas facere potuit, nimirum q[ui]a ijs plerique careretis. Placuerunt alijs quoque Reuerendissimis Episcopis atque Dioces[ibus] qu[i] peculiare suos, si non habuerunt, habere sanè potuerunt. Atque ita placuerunt,

⁴ Wyrwa w tekście.

vt publicè à Synodo Gnesnensis & Leopoliensis Prouinciarum (quamvis dissimulato, nescimus qua de causa, nostro nomine) in vsum communem acceptati sint. Igitur de successu [co]natus nostri grat[ias] agentes [Deo], cuius hoc munus est, maiore alacritate in Breuiaria quoque castiganda incubuimus: Quorum etiam penuria laborabat haec nostra Dioecesis. Et quae autem è duabus antiquioribus editionibus extabant, reliqua, admodum erant mendosa & mutila. Quibus rebus factum est, vt in Synodo dioecesana ante complures annos noua eorum editio flagitaretur & ab Illustrissimo & Reuerendissimo piae memoriae, Cardinali Hosio promitteretur. Sed is à Rege Sigismundo Augusto ad Corolum & Ferdinandum Caesares allegatus, deinde à Paulo quarto Pont. Max. euocatus, eiusque nomine apud eundem Caesarem Ferdinandum longiore legatione functus, hinc Cardinalis factus, ac Tridentino Concilio prefectus, & post id absolutum Romae grauissimis Christiani orbis negociis gerendis [cum] alijs quibusdam sapientissimis [Car]dinalibus, praepositus, & senili corporis imbecillitate praepeditus (quibus etiam nuper in Domino immortalus est) praestare promissum nequiuit. Quanquam autem à Pio eius nominis quinto Pont. Max. constitutum est, vt omnes Dioeceses Romano Breuiario, ex Decreto dudum memorati Concilij edito, vtantur, tamen quia ijs Dioecesibus, quae supra ducentos annos peculiaribus Breuiariis vsae sunt, ea ipsa constitutione indulgetur vt ea deinceps etiam retineant, non sine conuenientibus causis nobis cum V. Capitulo visum est, vti frui ea indulgentia, & usitata in hac nostra Dioecesi supra trecentos annos, & ex quo condita est Breuiaria retinere. Et quoniam ea pauca, & mendosa, partim etiam mutilata (quemadmodum dudum memorauimus) extabant, nos rogatu eiusdem V. Capituli & vestro, ac pro debito officij [no]stri, suscepimus curam eius castigandi edendique: & adhibito in societatem laboris & iudicii vno atque altero de peritioribus ac diligentioribus (quos nostris) sacerdotibus, adminiculisque, & quasi Mercurialibus status vsi Romani Breuiarij, non parum studij operae, temporis, & impendij in eo opere posuimus: menda, quae non pauca, nec parui momenti in eo erant, sustulimus, quae desiderabantur suppleuimus, Rubricas vel correximus, vel elucidauimus:

Denique Lectiones nonnullas mutauimus, ita quidem, vt Apocryphis certiores Historias de Sanctis subijceremus: è sacra verò scriptura aliquantò plura & selectiora ad praescriptum Ecclesiasticorum canonum insereremus. Speramus à piis aequis, graue iudicio praeditis hominibus laborem hunc nostrum & opus non improbatum iri: Vobis verò pergratum fore, ad quorum vtilitatem secundum Dei Opt. Max. gloriam, elaboratum est. Caeterum pro officio nostro hortamur vos in Domino, & obsecramus, vt postpositis alijs quibusuis externarum Dioeceseon Breuiarijs consentientes ex hoc pensum horarium persoluatis: Et quidem quotidie & quoad fieri potest, suis, temporibus, nec perfunctoriè vel è sola consuetudine, sed ex animo & ea, qua par est, attentione atque deuotione. Memores, vos orantes & psallentes, & sacras Lectiones legentes, cum Deo cordium scrutatore colloqui, & conuersari, & Angelos eius socios & adstipulatores habere. Deum autem ipsum per Prophetam maledictionem comminari ei, qui f...⁵ fraudulenter. Ben..... quis vestrum grati... do ex hoc libro, pro.... por laboribus huius.. uentibus atque precabitur. In. Heilsberge Dom.

⁵ Ostatnich dziewięć wierszy przedmowy zostało uszkodzonych przez odcięcie połowy karty 5; wyrwa zaznaczona w poszczególnych wierszach wielokropkiem.